

**Демонстрационный вариант
контрольно-измерительных материалов
по родному (тувинскому) языку на 2019 год**
подготовлен государственным бюджетным научным учреждением
Министерства образования и науки Республики Тыва
“Институтом развития национальной школы”
Онаалгаларны күүседиринге удуртулга¹

Тыва дылдың шылгалдазының онаалгаларын күүседиринге 3 шак 55 минут (235 мин.) бердинер. Ажыл 15 онаалгалыг 3 кезектен тургустунган.

1-ги кезекте 1 онаалга кирип турар. Ук онаалгада дыңнааны сөзүглелге улуг эвес бижимел ажыл (кыска эдертиг) кирген. Кыска эдертигге бижиир сөзүглелди 2 катап дыңнаар.

Бо онаалганы аңгы 2 дугаар харыылар бланкызынче бижип күүседир.

2-ги кезек номчаан сөзүглелден күүсеттинер. Ында бердинген 2 онаалганың харыызын шын шилип тывар (2 – 3) база 11 онаалгага кыска харыыларны боттары бээр (4 – 14).

2-ги кезектин (2-3) онаалгаларында 4 харыы вариантызы бердинген болур, оларның бирээзи шын, ынчангаш ону тодарадыр. Шын харыыны төгериктеп каар. Бир эвес шын эвес харыыны төгериктепсиңерзе, чаңгыс шыйыг-биле шыйгаш, шын харыыны төгериктеп калыңар. 4 – 14 онаалгаларга боттарыңар кыска шын харыыны беринер. Ук харыыларны билдингир кылдыр бот-боттарындан биче сектер-биле аңгылап бижиңер, бир эвес чазыпсыңарза, чаңгыс шыйыг-биле шыйгаш, чанынга шын харыызын демдеглеңер.

3-кү кезек чаңгыс кезектен тургустунган.

3-кү кезекти аңгы саазынга күүсединер.

Шылгалда эгелээниниң соонда, 70 минут эрткенде, бир эвес бар болза орфографтыг словарьларны ажыглаарын чөпшээрер болур.

Онаалгаларны бердинген чурумун ёзугаар харыылаарын сүмелеп турар бис. Шак чидирбези-биле билбес онаалганы арттырып кааш, дараазында онаалгазынче кириңер. Онаалгаларны күүседип каапкан соонда үе артса, кылдынмаан онаалганы катап күүседирин кызыңар.

Онаалгаларның бөдүүнүн болгаш нарынын барымдаалап, баллдар системазы-биле үнелеттинер. Шупту онаалгаларны күүсеткен түннелинде алган баллдарны кадыпкаш, бүгү ажылдың түннелин үндүрер. Ынчангаш хөй баллдар ажылдап алырын кызыдыңар.

Чедишкиннерни күзедивис!

¹ Удуртулганы ФИПИ-нин сайтындан алган (www.fipi.ru)

Демонстрационный вариант
контрольно-измерительных материалов по родному языку на 2019 год
подготовлен государственным бюджетным научным учреждением
Министерства образования и науки Республики Тыва “ Институт развития
национальной школы”

1-ги вариант

1-ги кезек

Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнааш, кыска эдертигни бижиңер. Баштай онаалганың дугаарын айыткаш, 2 дугаарлыг харыылар бланкызының саазынынга күүсединер.

Сактып алыңар! Эдертигни бижиирде, сөзүглелдиң иштики темаларының болгаш бүдүн бодунуң утказын дамчыдар.

Эдертигниң хемчээли 70-ден эвээш эвес сөс болур.

Эдертигни билдингир, чараш хол үжүү-биле бижиңер.

Дыңнап бижиир эдертигниң сөзүглели

Арылар

2-ги кезек

Сөзүглелди номчааш, онаалгаларны күүсединер (2-14).

Коңгулдуг тал

(1) Чаныы кылыр даш дилеп чораан мен. (2) Ол-ла улчуп чорааш, Өртең-Оска чедип келдим. (3) Сай. (4) Суг сыыгай берген. (5) Олаа-кавыда чаныы кылыр даш долу чер. (6) Дилеп шаг болдум. (7) Чаныы кылыр даш тыппадым. (8) Хемни кежир ушкан өртең чудукка келгеш, кырлаарым кай чорда, ийи хирилээ бажым кырында дескине берди. (9) Кайгап тур мен. (10) Ыыды читкеш, Өртең-Остуң кыдыында бардылар. (11) Алгы-кышкызын соксаткаш, бора талда хонуптулар. (12) Ол талдың дөзүн өрт чип каапкан, уну кургай берген, ол хиреде унунуң хөлеге талазында дырбыл чиирбейлер үнүп келгилээн.

(13) Чаңгыс черге чеже турар боор, кылаштап чоруптум. (14) Ийи хирилээ база катап мендиге хөме кылайтып келгеш, өштүг дайзынын көрүп каан дег, мыжырткайндыр алгыржып-ла турлар. (15) Сыңнып тур мен. (16) Шимээн барды. (17) Ийи хирилээ база катап демги-ле бора талда ужа-тура барып хонуп алдылар. (18) Кургаг будук кырында кожалаштыр олулар, кедеп келдим. (19) Ол будуктуң дөзүндө коңгул бар болду. (20) Коңгул аксындан дөрт борбак сарыг хаайлар кылаңнашты.

(21) Хенертен сугнуң өңү боралгакталы берди. (22) Бистин Хөндергей хенертен дажыыр болгай. (23) Удавас халап кээр дей бергенин билип кагдым. (24) Коңгулдуг тал сугнуң мырай кыдыында турар болду. (25) Үер таварыыр болза, калбаш-ла дээр. (26) Ада кижиге болгаш хирилээниң оолдарын кээргей берген мен.

(27) Дөзүн өрт чипкен бора талды куужактааш, салгара тударымга, бош келген. (28) Ийи хирилээ карактарым чушкуп каа дег, бөргүмнү тепкилеп, кургамзык алгызын төп-ле турлар. (29) Коңгулдуг талды, кавайда чаш уруг дег, чеже-даа камнап чорумда, кургаг будуктары тавыландыр сынып чорду. (30) Караамче дерим төктүрге, ажыңнаар болду. (31) Арай боорунда чорааш, коңгулдуг талды суг албас черге, мадагар шивиниң адыр будуунга чөлеп каан мен. (32) Хат-салгын ужур шаппазын дээш ооң унун сайның кызыл хаагы-биле шиви будуунга чыпшыр шарып каан мен. (33) Чанып чоруптарымга, чаш оолдарының коңгулун ийи хирилээ дескинип туруп калган.

(34) Чеди хонганда үер сыыгай берген. (35) Ынчап кээрге, Хөндергейни кежир аъттыг, чадаг улус кежип турар апарган. (36) Өртең-Оска келиримге, ора-сомазы чок кылдыр үер чүлгүп каапкан болду. (37) Күштүг чалгыглар коңгулдуг талдың чөленип турганы кырган дытты дазылындан тура шапкаш, бир-ле чердиге ырадыр апарган болду.

(38) Көжүрүп кааным уялыг талымга база катап келдим. (39) Ынаар суг четпээн болду. (40) Ийи хирилээ мени көрүп кааш, мурнум-биле чавызы кончуг хииктелдир ушкулады. (41) Коңгулдан дөрт борбак кушкаш оолдары баштарын уштуп келгеш, аастарын ажыткылады. (42) Сиген аразындан сес шергилерни туткулааш, дөрт кушкаш оглунга үлегилеп берген мен. (43) Чаш амытаннарга шаптык катпас дээш чанып чорупкан мен. (44) Ийи хирилээ бажым кырынга үш долгандыр дескингеш, база катап коңгулдуг талче углай ужуп чоруптулар.

(М. Кенин-Лопсан).

2-14. Онаалгаларны сөзүглелге даянып, харыылаңар. Онаалга бүрүзүнде харыыларның иштинден чүгле чаңгыс шын харыыны тыпкаш, 1 дугаарлыг харыылар бланкызынче төгериктеп демдеглеңер.

2. Маадырның дузааргаан болгаш сагыш човаачалын бадыткап турар домакты тодарадыңар

1) Удавас халап кээр дей бергенин билип кагдым

2) Сиген аразындан сес шергилерни туткулааш, дөрт кушкаш оглунга үлегилеп берген мен.

3) Чанып чоруптарымга, чаш оолдарының коңгулун ийи хирилээ дескинип туруп калган.

3. Дараазында домакта кандыг уран-чечен органы ажыглаанын тодарадыңар.

Ийи хирилээ база катап мендиге хөмө кылайтып келгеш, өштүг дайзынын көрүп каан дег, мыжырткайндыр алгыржып-ла турлар.

1) деннелге;

2) диригжидилге;

3) гипербола.

Номчаан сөзүглелге даянып, 4-14 онаалгаларны күүседигер. Харыыларны сөстөр болгаш саннар-биле айтырыгның адаанда шугумчугашка демдеглеңер.

4. 24-26 дугаарлыг домактардан каттыштырар эвилелди ушта бжиңер.

5. *Ийи хирилээ карактарым чушкуп каа дег, бөргүмнү тепкилеп, кургамзык алгызын төп-ле турлар.* Ук домактың стилин тодарадыңар.

6. Дугаарлап каан бижик демдектериниң иштинден чаңгыс аймак кежигүннерни аңгылап турар биче сектерниң дугаарын айтыңар.

Ынчап кээрге (1), Хөндөргейни кежир аъттыг (2), чадаг улус кежип турар апарган.

7. 17-20-ги домактарда дараазында дүрүмге тааржыр нарын сөстү ушта бжиңер.

«Ийи дөстүң каттышканындан тургустунган болгаш кезектери удурланышкак утканы илередип чоруур **дефистеп бжиир** нарын сөстөр».

8. Сыык деп сөске антонимден тывыңар.

9. 36, 41, 42 домактарның иштинден чагырышкан нарын домакты айтыңар.

10. Домактан хамааржылга холбаалыг сөс каттыжышкынын ушта бжиңер.

Арай боорунда чорааш, коңулдуг талды суг албас черге, мадагар шивиниң адыр будуунга чөлеп каан мен.

11. 2, 5, 7 дугаар домактардан составтыг кылыг сөстүг сөглөкчилерлиг домакты айтыңар.

12. 40 дугаар домактың грамматиктиг ооргазын (кол сөс болгаш сөглөкчи) тодарадыңар.

13. 37-39-ку домактарда деепричастиелиг бөлүглелдер-биле нарынчылтынган домакты тодарадыңар.

14. 3, 6, 9 домактарда чаңгыс составтыг ат домаан айтыңар.

3-кү кезек

<p>2-ги кезекте бердинген сөзүглелге даянып, онаалганың дугаарын айыткаш, 2 дугаарлыг харыылар бланкызының саазынынга күүсединер: Чогаадыгны бжиирде, С2.1 деп айтып каар.</p>
--

С2.1. «Бойдусту камгалаары деп чүл?» деп угаап-бодаар кыска чогаадыгдан бжиңер. Бодунарны бодалыңарны бадыткаары-биле сөзүглелден чижектерни кирип, 70-ден эвээш эвес сөстүг кыска чогаадыгны бжиңер. Ону билдингир болгаш арыг кылдыр күүсединер.